

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΣΥΜΑΪΚΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ
ΥΠΟ ΤΗΝ ΑΙΓΙΔΑ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΣΥΜΑΙΩΝ «ΠΑΝΟΡΜΙΤΗΣ»

ΤΑ ΣΥΜΑΪΚΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ

ΤΟΜΟΣ Δ΄

ΕΙΣ ΜΝΗΜΗΝ
ΑΛΕΞ. Σ. ΚΑΡΑΝΙΚΟΛΑ

ΑΘΗΝΑ 1984

ΚΩΣΤΑ Ι. ΑΓΑΠΗΤΙΔΗ

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Γ. ΜΑΥΡΗΣ*

(1899 - 1978)

Πολυεδρικός και δραστήριος, μέσα σ' ένα μακρό βίο, ο μεγάλος δωδεκανήσιος νεκρός τῶν τελευταίων χρόνων, ο Νικόλαος Μαυρής, δὲν μπορεῖ νὰ περιοριστεῖ, βέβαια, σὲ μιὰ σύντομη ὁμιλία. Στὴ θέση ὅμως τῶν μνημοσύνων ποὺ δὲν ἔγιναν, τῶν τόμων ποὺ δὲν ἐκδόθηκαν, τῶν τιμῶν ποὺ δὲν ἀποδόθηκαν, ἡ σεμνὴ αὐτὴ συγκέντρωση μὲ τὴν πρωτοβουλία τῆς Ἑνώσεως Διανοουμένων Δωδεκανησίων Γυναικῶν, ἀποκτᾷ μιὰ ιδιαίτερη ἠθικὴ ἀξία. Ὅσο εἴμαστε ὅλοι ἐμεῖς ὑπεύθυνοι γιὰ ὅ,τι δὲν ἔγινε, τόσα χρόνια, ἄλλο τόσο ἀξίζει ἡ πρωτοβουλία αὐτὴ τῇ δίκαιῃ τιμῇ μας. Εἶναι ἡ πρώτη δημόσια ἐκδήλωση κι ἂς ἐλπίσουμε ὅτι θ' ἀποτελέσει μιὰ ἀρχή, γιὰ ν' ἀσχοληθοῦν μὲ τὸν Νικόλαο Μαυρὴ, καθὼς τοῦ ἀξίζει, ἀπὸ δῶ καὶ πέρα, ὅσοι —καὶ εἶναι πολλοὶ— ἀγαποῦν κι ἐκτιμοῦν τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸ ἔργο του.

Γεννήθηκε τὸ 1899, στὸ Ζαχαζίκ τῆς Αἰγύπτου, ὅπου οἱ κασιῶτες γονεῖς του εἶχαν ἐγκατασταθεῖ καὶ ὁ πατέρας του ἀσκούσε τὸ ἱατρικὸ ἐπάγγελμα. Ἀλλὰ τόσο ὁ πατέρας του, ὅσο καὶ ὁ πάππος του καὶ ὁ προπάππος του—γιὰ νὰ φτάσουμε ὡς τὰ ἐπαναστατικὰ χρόνια— δὲν εἶχαν διακριθεῖ μόνο στὸν ἐπαγγελματικὸ στίβο. Ὑπῆρξαν ἀγωνιστὲς καὶ διανοούμενοι, μὲ δράση καταξιωμένη ἀπὸ τὴν ἱστορία τῶν νησιῶν μας. Καὶ αὐτὸ εἶχε ἀσφαλῶς τὴν ἐπίδρασή του στὴ διαμόρφωση τῆς προσωπικότητος τοῦ Νικολάου Μαυρῆ.

Σπούδασε ἱατρικὴ στὴν Ἀθήνα (1918 - 1923) καὶ ἐπιστρέφοντας στὴν Αἴγυπτο, ἄσκησε γιὰ δύο χρόνια τὸ ἐπάγγελμα τοῦ γιατροῦ. Τὸ 1925 πηγαίνει στὸ Παρίσι, ὅπου ἐξειδικεύεται στὴν ὀφθαλμολογία. Οἱ ἱατρικὲς του σπουδὲς συμπληρώνονται μὲ παρακολούθηση φιλολογικῶν καὶ νομικῶν μαθημάτων στὸ Παρίσι καὶ τὸ Κάιρο. Ἔντονη δράση γιὰ τὸν δωδεκανησιακὸ ἀγῶνα, δηλαδὴ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν νησιῶν καὶ τὴν ἔνωση μὲ τὴ Μητέρα Πατρίδα, ἀρχίζει μετὰ τὴν ἐπιστροφή του στὴν Αἴγυπτο, ὅπου ἰδρύει τὴν «Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ

* Ὁμιλία στὴν ἐκδήλωση τῆς Ἑνώσεως Διανοουμένων Δωδεκανησίων Γυναικῶν, στὸ Κοινωνικὸ καὶ Πνευματικὸ Κέντρο «Ἀντιγόνη Ν. Ζουρούδη», γιὰ νὰ τιμηθεῖ ἡ μνήμη παλαιμάχων Δωδεκανησίων ἀγωνιστῶν, 14-3-1982.

Νικόλαος Γ. Μανρούdis.

Δωδεκανησίων Αιγύπτου», και μετά τὸ 1936 στὴν Ἀθήνα, ὡς Πρόεδρος τοῦ «Κεντρικοῦ Δωδεκανησιακοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν».

Τὸ 1935 ἔχει ἤδη νυμφευθεῖ τὴν Ἰουλία Νικολάου, κόρη κάσιου ἐφοπλιστῆ καὶ εὐπατρίδου, καὶ ἀπὸ τὸν γάμο του αὐτὸν ἀποκτᾷ τέσσερα παιδιά.

Ἡ προαπελευθερωτικὴ του δράση συνεχίζεται ἀκόμα πρὸς ἔντονη στὴν Ἀμερική, ὅπου ἐγκαθίσταται λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ β' Παγκόσμιον Πόλεμον. Ἰδρύει τὸ 1940 τὸ «Ἐθνικὸν Δωδεκανησιακὸν Συμβούλιον», ποῦ ἔχει ὡς ἔργο του τὴν προβολὴ τῶν θέσεων τοῦ δωδεκανησιακοῦ ζητήματος, τὴν ἐνημέρωση τῆς κοινῆς γνώμης, τῆς ἀμερικανικῆς κυβερνήσεως καὶ τῶν συμμάχων γιὰ τὴν ἐλληνικότητα τῶν νησιῶν, μὲ διαβήματα, φυλλάδια, δημοσιεύματα στὸν τύπο, μὲ κάθε δυνατὸ μέσο. Παράλληλα διδάσκει μαθήματα Νοελληνικῆς Λογοτεχνίας σὲ Πανεπιστήμια τῆς Ἀμερικῆς (Νέα Ὑόρκη, Καλιφόρνια κ.λπ.) καὶ ἐκδίδει τὸ Ἀρχεῖο «Βυζαντινὰ - Μεταβυζαντινὰ». Καὶ τὸ 1946 συνιστᾷ στὴ Νέα Ὑόρκη τὴν «Πανελλήνια Ἐπιτροπὴ πρὸς υπεράσπισιν τῶν δικαίων τοῦ Ἑλληνισμοῦ» μὲ στόχον τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Βορείας Ἡπείρου.

Τὸ 1948, ἐπιλέγεται ὡς πρῶτος Γενικὸς Διοικητὴς Δωδεκανήσου. Παραιτεῖται τὸ 1950, ὁπότε πολιτεύεται, τὸ 1951 ἐκλέγεται βουλευτὴς Δωδεκανήσου καὶ τὸ 1952 ἀναλαμβάνει καὶ πάλι τὴ Γενικὴ Διοίκηση Δωδεκανήσου ὡς τὸ 1954. Ἀπὸ τότε ἐγκαθίσταται πιά στὴν Ἀθήνα, ὅπου καὶ ἀφήνει τὴν τελευταία του πνοή, στὶς 3 Νοεμβρίου τοῦ 1978.

Στὰ 55 του χρόνια, τὸ βάρος μιᾶς τέτοιας πολύμορφης δραστηριότητος δὲν τὸν ἔχει κουράσει. Καὶ ἀρχίζει ἤ, καλύτερα, συνεχίζει ἀγῶνες στὸν πνευματικὸ στίβο, μιὰ καὶ σ' αὐτὰ τὰ προηγούμενα χρόνια, καὶ πέρα ἀπὸ τὴν ἱατρικὴ του ἀπασχόληση, εὐδόκιμα εἶχε ἐπιδοθεῖ στὶς ψυχικὲς ἐρευνες καὶ τὴ μελέτη τοῦ πνευματισμοῦ, στὴ λαογραφία, στὴ συγκέντρωση δημοτικῶν τραγουδιῶν (ἐκδόθηκαν ἡ «Κασιακὴ Λύρα» καὶ τὰ «Αἰγυπτιακὰ Δημοτικὰ Τραγούδια») καὶ στὴν ἱστορία, μὲ τὴν ἐκδοση τοῦ ἐξαίρετου τρίτομου «Ἱστορικοῦ Ἀρχείου τῆς Κάσου» καὶ τῶν «Βυζαντινῶν - Μεταβυζαντινῶν», ποὺ προαφέραμε.

Ἡ πνευματικὴ ἐξύψωση τῆς Δωδεκανήσου καὶ ἡ προαγωγή τῆς βιβλιογραφίας στὴν Ἑλλάδα ἀποτέλεσαν τὰ κυριότερα ἐνδιαφέροντά του μετὰ τὸ 1955. Προεδρεύει στὴ «Δωδεκανησιακὴ Ἱστορικὴ καὶ Λαογραφικὴ Ἑταιρεία» γιὰ πολλὰ χρόνια, ποὺ ἔχει βασικὸ ἔργο τῆς τὴν ἐκδοση τοῦ πολύτιμου «Δωδεκανησιακοῦ Ἀρχείου» καὶ ἰδρύει τὴ «Βιβλιογραφικὴ Ἑταιρεία τῆς Ἑλλάδος» τὸ 1967, μὲ βασικὴ δραστηριότητά της τὴν ἐκδοση τῆς σύγχρονης Ἑλληνικῆς Βιβλιογραφίας. Στὰ ἴδια αὐτὰ χρόνια, ἡ προσωπικὴ πνευματικὴ του δράση κορυφώνεται μὲ τὴ συμπλήρωση τῆς «Δωδεκανησιακῆς Βιβλιογραφίας» (τρίτομη, ἀπὸ τὴν ὁποία ἐκδόθηκαν μόνο οἱ δύο πρῶτοι τόμοι), τὸ «Συμπλήρωμα τῆς Ἑλληνικῆς Βιβλιογραφίας» γιὰ τὰ ἔτη 1791 - 1799 καὶ τὴν ἐπτάτομη «Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία» τῶν ἐτῶν 1864 - 1900, ποὺ δὲν πρόλαβε ὅμως νὰ παρουσιάσει στὸ κοινόν. Τόσο ἡ «Δωδεκανησιακὴ» ὅσο καὶ ἡ «Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία» βραβεύτηκαν ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν καὶ δέχθηκαν τὸν γενικὸ ἔπαινο.

Ἀπὸ τὴ βιαστικὴ αὐτὴ ἀναδρομὴ στὴ βιογραφία του εἶναι φανερὴ ἡ πολυμέρειά του. Καὶ θὰ ἦταν, βέβαια, ἀδύνατο, στὰ ὅρια τῆς σύντομης αὐτῆς ὁμιλίας, νὰ ἀναλυθοῦν ὅλες οἱ μορφὲς τῆς δραστηριότητάς του — ὁ γιατρός, ὁ διανοούμενος, ὁ λαογράφος, ὁ ἱστορικός, ὁ δημοσιογράφος, ὁ ἀγωνιστὴς τῆς Δωδεκανήσου καὶ ὁ βιβλιογράφος. Θὰ περιοριστοῦμε μόνο σ' αὐτοὺς τοὺς δύο τελευταίους τομεῖς, ποὺ εἶναι ἄλλωστε ἐκεῖνοι στοὺς ὁποίους ἐργάστηκε περισσότερο καὶ ἀποδοτικότερα. Πηγὴ τους ἓνα πάθος καὶ ἓνα βίωμα: Ἡ ἀγάπη στὰ Δωδεκάνησα (ἀφοῦ καὶ στὴ βιβλιογραφία ὠδηγήθηκε, ὅπως ὁ ἴδιος ὁμολόγησε, ἀπὸ τὴ συγκέντρωση ὕλικου γιὰ τὰ νησιά), ἀλλὰ καὶ ἡ ἀγωνιστικὴ καί, μαζί, μεθοδικὴ του ἰδιοσυγκρασία.

Ὁ ἀγωνιστὴς πρῶτα. Στὴν Αἴγυπτο, τὴν Ἀθήνα καὶ τὴν Ἀμερική, ἐπὶ τρεῖς δεκαετίες, φλογερὸς καὶ ἀσταμάτητος ὁ ἀγῶνας γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση

τῶν νησιῶν στὴν ἀρχή, γιὰ τὴν προαγωγή καὶ τὴν οὐσιαστικὴ ἐνσωμάτωση στὴ μητέρα Πατρίδα, ἔπειτα. Ἡ δράση του, ἰδιαίτερα, στὴν Ἀμερική, τὴν κρίσιμη ἐποχὴ τοῦ πολέμου, ἀξίζει μιὰ ἰδιαίτερη ἑξάρση. Κι ὁ ἴδιος, ἄλλωστε, τῆς ἔδινε ξεχωριστὴ σημασία. Ἡ προσπάθεια ἦταν, νὰ κατανοήσει ἡ Ἀμερικανικὴ κοινὴ γνώμη, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀμερικανικὴ κυβέρνησις τὴν ἐλληνικότητα τῶν νησιῶν καὶ τὸ δίκαιο τοῦ δωδεκανησιακοῦ ἀγώνα κι ἀκόμα τὴ δολιότητα τῆς ἰταλικῆς πολιτικῆς. Αὐτὸ ποὺ ἐμεῖς θεωροῦμε τόσο ἀπλό, τὸ πόσο ἐλληνικὰ ἦταν πάντα τὰ Δωδεκάνησα, δὲν ἦταν πολὺ ἀπλό νὰ τὸ καταλάβουν οἱ ἀμερικανοὶ καὶ γενικὰ οἱ ξένοι. Ἡ κίνησις γύρω ἀπὸ τὸν παλιὸ ἰταλὸ πολιτικὸ Σφόρτσα, τὸν ὁποῖο ἐξανάγκασε νὰ ἀναγνωρίσει τὴν ἐλληνικότητα τῶν νησιῶν, καὶ τὰ ἔντονα ἐνημερωτικὰ του διαβήματα στὸ Κογκρέσσο, ὑπῆρξαν πολὺ σημαντικὰ γιὰ τὴν ἐξέλιξη τοῦ δωδεκανησιακοῦ ζητήματος. Ἡ δραστηριότητα αὐτὴ, μὲ καταλήξῃ τὴν ἱστορικὴ ἀπόφασις τῆς 23/3/46 τῆς Ἀμερικανικῆς Γερουσίας, ὅτι «ἡ Βόρειος Ἡπειρος καὶ τὰ Δωδεκάνησα, ὅπου ἐπικρατεῖ ἔντονα ὁ ἐλληνικὸς πληθυσμὸς, πρέπει νὰ δοθοῦν στὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ ἐνσωματωθοῦν στὸ ἔδαφός της», ἔχει εὐτυχῶς ἀναγνωριστεῖ. Ἀλλὰ, εἶναι κρίμα ποὺ ὁ φόβος τοῦ μήπως παρεξηγηθεῖ ὡς αὐτοπροβολή, τὸν ἔκανε ν' ἀναβάλλει συνεχῶς τὴ συγγραφή, καθὼς τὸ ἐπιθυμοῦσε, τῆς διπλωματικῆς ἱστορίας τῆς Δωδεκανήσου.

Ὁ διορισμὸς του ὡς πρώτου Γενικοῦ Διοικητῆ τῆς Δωδεκανήσου, ὕστερα ἀπὸ τὴ δραστηριότητα αὐτὴ, ἀποτέλεσε μιὰ δικαίωση. Ἰκανοποίησε, ἐπειδὴ ἦταν μιὰ νίκη τοῦ ἀγώνα, νὰ τοποθετηθεῖ πρῶτος Κυβερνήτης τοῦ δωδεκανησιακοῦ λαοῦ, αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ λαὸς, προσωποποιημένος ἀπὸ ἓναν ἀγωνιστὴ του.

Ὑπῆρχαν, βέβαια, καὶ ἄλλοι ἀγωνιστές. Ἦταν ὅμως ἐκεῖνος ποὺ δὲν εἶχε προκαλέσει ποτὲ καμιὰ, δικαιολογημένη ἢ ὄχι, ἀντίδραση καὶ πού, καθὼς ἐρχόταν ἀπὸ μακριά, ὑπερακόντιζε τὸν ἐλλαδικὸ ἀνταγωνισμό, προσωπικὸ ἢ τοπικόν. Φτάνοντας στὴν Ἑλλάδα, χαιρετίστηκε καὶ ἀπὸ τὸ κράτος καὶ ἀπὸ τοὺς Δωδεκανήσιους, μὲ τὸ μεγαλύτερο σεβασμὸ καὶ τὴ θερμότερη στοργή.

Τὸ ἔργο του, κατὰ τὴν πρώτη θητεία του, ὡς Γενικοῦ Διοικητῆ, ὑπῆρξε πλούσιο. Μὲ τίς δυνατότητες ποὺ τοῦ ἔδινε ἡ Πολιτεία, μέσα στὸ κλίμα αὐτὸ τῆς πανελληνίας στοργῆς, καὶ μὲ τὴν ἀφοσίωση καὶ τὴν ἐργατικότητά του, ἀλλὰ ἀκόμα καὶ μὲ τὸ νέο γιὰ τὰ ἐλληνικὰ μέτρα, τρόπο, μὲ τὸν ὁποῖο ἀντιμετώπιζε τὰ ποικίλα προβλήματα, στάθηκε δυνατό νὰ σημειωθοῦν πρόοδοι σὲ πολλοὺς κλάδους, νὰ ἐκτελεστοῦν ἔργα, νὰ ἀναπτυχθεῖ ὁ τουρισμὸς, νὰ δοθεῖ ξεχωριστὴ μέριμνα στοὺς τομεῖς τῆς υγείας, τῆς πρόνοιας, τῆς παιδείας καὶ τοῦ μορφωτικοῦ ἐπιπέδου τοῦ λαοῦ. Ἡ διαμόρφωση τῆς Ρόδου ὡς πνευματικοῦ κέντρου, μὲ τὴ λειτουργία τοῦ πρώτου θερινοῦ ἐλεύθερου Πανεπιστημίου, ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς στόχους τοῦ προγράμματός του.

Θὰ μοῦ ἐπιτρέψετε νὰ ἐπιμείνω στὴν ἰδιαίτερη φροντίδα ποὺ ἔδειξε γιὰ τὸν ψυχικὸ παράγοντα. Καὶ αὐτὸ —φυσικὴ συνέπεια τῆς ιδιότητάς του ὡς

Δωδεκανήσιου, αλλά και τῆς πνευματικῆς του προσωπικότητος, ὅπως εἶχε διαμορφωθεῖ σὲ χώρες ποὺ χαρακτηρίζονταν γιὰ τὰ ψυχικὰ προβλήματα τῶν λαῶν τους (ιθαγενεῖς καὶ μαῦροι), ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴ δημοκρατικὴ ἢ μὴ δημοκρατικὴ διακυβέρνηση καὶ νοοτροπία τους (Ἀμερικὴ μὲ ἀντίποδα τὴν Αἴγυπτο)— αὐτῇ, λοιπόν, ἡ φροντίδα ἦταν ἀπὸ τὶς πιὸ σημαντικὰ καὶ ἀξιόλογες. Ὁ ἴδιος ἔλεγε: «Ὁ ψυχικὸς παράγων θὰ εἶναι ἀπὸ τὰ δυσκολώτερα πράγματα ποὺ θὰ μὲ ἀπασχολήσουν. Ἡ πολὺχρονος, δηλαδή, σκλαβιά, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἔζησαν οἱ Δωδεκανήσιοι, ἐπέφερε τραύματα ψυχικά, διὰ τὴν ἐπίλυσιν τῶν ὁποίων θὰ ἐμφυσηθεῖ νέα πνοή. Εἶμαι ἀκόμα κατάπληκτος ἀπὸ τὸν στρατιωτικὸν χαιρετισμὸν μερικῶν κατοίκων, καὶ παιδιῶν ἀκόμη. Προδίδει αὐτὸ μίαν συνήθειαν κτηθεῖσαν ἀπὸ τὴν τρομοκρατικὴν βίαν καὶ τὴν πίεσιν, τὴν ἀσκηθεῖσαν ὑπὸ τῶν κατακτητῶν ἐπὶ τοῦ λαοῦ. Πρέπει ἀσφαλῶς νὰ ἐξαληφθῇ τὸ κακὸν αὐτὸ καὶ θὰ ἐργασθῶ ἐπιμόνως πρὸς τοῦτο, ὅπως ἐπίσης πρέπει ν' ἀποκατασταθῇ μία στενὴ συνοχὴ μεταξὺ διοικήσεως καὶ διοικουμένων, ἡ ἔλλειψις τῆς ὁποίας μέχρι τῆς στιγμῆς ὑπεχρέωνε τὸν κόσμον νὰ προσβλέπῃ μὲ δέος τοὺς ἀσχοῦντας τὴν ἐξουσίαν». Ἀπὸ ἓνα τέτοιο πνεῦμα πῆγαν καὶ οἱ δηλώσεις του στὸ λαὸ καὶ τοὺς ὑπαλλήλους. «Ἐπρεπε νὰ γίνῃ συνείδησις, τόνιζε μὲ τόλμη στοὺς τελευταίους, πὼς ὁ λαὸς κατ' ἀρχὴν ἔχει δίκιον». Ἀπὸ ἓνα τέτοιο πνεῦμα κινήθηκαν καὶ οἱ ἐκδηλώσεις του καὶ οἱ διοικητικὲς του ἐνέργειες. Εἶχε ἔρθει ὁ καιρὸς, ποὺ, ὕστερα ἀπὸ τὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν ἐθνικὴ, στὸν ὁποῖο ἔπαιξε, ὅπως εἶδαμε, ρόλο πολὺμορφο καὶ ἀποδοτικὸ, θὰ πρωτοστατοῦσε στὴν ἐπιδίωξιν τῆς ψυχικῆς ἐλευθερίας.

Ἡ ἀφοσίωσή του στὴ βιβλιογραφία καὶ τὴ βιβλιολογία, καταξιώθηκε. Καὶ ἔγκυροι κριτικοί, δὲν ἐκτιμοῦν ἀπλὰ τὸν ὄγκο τοῦ ἔργου του, ἀλλὰ καὶ τὸν χαρακτηρίζουν ὡς κορυφαῖο θεωρητικὸ καὶ τεχνικὸ. Δὲν τὸν κρίνουν ὡς σημαντικὸ ἑρασιτέχνη, ἀλλὰ ὡς ἀξιόλογο ἐπιστήμονα, ἐρευνητὴ καὶ καινοτόμο. Ξεκίνησε, ὅπως εἶδαμε, καὶ στὸν τομέα αὐτό, ἀπὸ τὴν ἀγάπην του στὰ Δωδεκάνησα γιὰ νὰ καταλήξῃ σ' ἓνα δημιουργικὸ πάθος. Ἡ «Δωδεκανησιακὴ Βιβλιογραφία», μὲ τὰ 10.000 λήμματά της, εἶχε ἀπαιτήσει τόση ἐργασία, κόπο καὶ ὑπομονή, ὥστε ἡ κριτικὴ νὰ σημειώσῃ ὅτι «μόνον ὡς καρπὸν τῆς μεγάλης ἀγάπης του πρὸς τὴν ἰδιαιτέραν του πατρίδα δυνάμεθα νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὴν ἐργασίαν αὐτὴν τοῦ κ. Μαυρῆ» (Δ. Βαγιακάκος). Εἶναι κρίμα ποὺ δὲν ἔχομε ἀκόμα τὸν Γ' τόμο τῆς «Δωδεκανησιακῆς Βιβλιογραφίας», μὲ τὸ πολῦτιμο εὑρετήριο ποὺ τὸν συνοδεύει καί, βέβαια, τὴ μεγάλη ἐπτάτομη «Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία» του. Πρόκειται γιὰ ἔργα ποὺ μαρτυροῦν ἐξαίρετα προσόντα. Κάθε βιβλιογραφία προκαλεῖ τὸ δέος καὶ στὸν ἄσχετο καὶ στὸν ἀρμόδιο. Μπορεῖ νὰ ξεκινᾷ καὶ νὰ ὑποβοηθεῖται ἀπὸ τὴν ἀγάπην τοῦ βιβλιογράφου στὸ θέμα του καὶ τὰ βιβλία, ἀλλὰ δὲν φτάνουν μόνο αὐτά: χρειάζεται κόπος πολλὸς, μνήμη, συνδυαστικὴ φαντασία, ὑπομονή, ἐπιμέλεια, μεράκι. Προσόντα ποὺ ἔεραμε ὅτι διέθετε ὁ Νικόλαος Μαυρῆς.

Θά ἤθελα ὅμως τώρα νὰ σταματήσουμε σὲ κάτι ἰδιαίτερα σημαντικό. Πέρα ἀπὸ τὴ θεωρητικὴ ἐπισκόπηση τοῦ ἔργου του, ποὺ καὶ ἀκόμα μιὰ καθυστέρησή της δὲν πρόκειται νὰ τὸ ζημιώσῃ, πέρα ἀπὸ τὴν ἀπότιση τῆς τιμῆς ποὺ ἀξιίζει αὐτὸ τὸ ἔργο καὶ ποὺ ἡ ἐγκαιρὴ πραγματοποιήσῃ της ἡθικὴ βασικὰ ἀξία ἐπιτελεῖ, τὰ καυτά, τὰ ἐπείγοντα θέματα ποὺ προβάλλουν εἶναι: Τί ἀπέγινε ἡ μεγάλη, πλούσια Βιβλιοθήκη του; Προπαντὸς, τί ἀπέγιναν τὰ χειρόγραφα καὶ τὰ ἀρχεῖα του, ποὺ βρίσκονται καὶ τί μπορεῖ νὰ γίνῃ μὲ τὴν ἀξιοποίησή τους — κυρίως, τὴ δημοσίευσή τους; Μήπως κινδυνεύουν ἀπὸ φυσικὲς συνθῆκες ἢ καὶ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους; Στὰ ἐρωτήματα αὐτά, τὰ πολὺ ζωτικὰ, ἡ οἰκογένειά του θὰ ἔπρεπε νὰ μᾶς δώσει μιὰ ἀπάντηση — κι ἄς ἐλπίσουμε ὅτι θὰ εἶναι καθησυχαστικὴ. Θά ἤθελα νὰ τονίσω, ὅτι μαζί μὲ πολλοὺς ἄλλους, καθὼς πιστεύω, εἴμαστε στὴ διάθεσή τους γιὰ νὰ φροντίσουμε τὴν ἀξιοποίηση αὐτῶν τῶν χειρογράφων καὶ τῶν ἀρχείων. Θὰ προχωροῦσα, μάλιστα, καὶ σὲ μιὰ σκέψη: ὅτι θὰ μπορούσε νὰ συσταθεῖ, κατὰ τὸ πρότυπο ἄλλων περιστάσεων, μιὰ ὁμάδα, ἓνα σωματεῖο «Φίλων τοῦ Νικολάου Μαυρῆ» μὲ σκοπὸ τὴ συγκέντρωση καὶ παρουσίαση τοῦ ἔργου του καὶ προπαντὸς τοῦ ἀνέκδοτου. Ὅσοι τιμηθήκαμε μὲ τὴ φιλία του ἄς τὸν τιμήσουμε. Καὶ στὴν ἀγαπημένη του μάλιστα Κάσο, ἐκεῖ ποὺ ὁ ἴδιος δημιούργησε τὴν τοπικὴ Βιβλιοθήκη καὶ τὸ Ἱστορικὸ τῆς Ἀρχεῖο, θὰ μπορούσε κάποτε νὰ στεγασθεῖ ἓνα μουσεῖο μὲ τὰ ἔργα, τὰ Ἀρχεῖα καὶ τὰ ἐνθυμήματα τοῦ μεγάλου τῆς τέκνου.

Ὅσο ὅμως κι ἂν ἐπιτύχουμε νὰ γνωρίσουν οἱ νεώτεροι τὸ ἔργο, θὰ εἶναι δύσκολο νὰ αἰσθανθοῦν ἐκεῖνο ποὺ ὅσοι τὸν γνωρίσαμε ἀπὸ κοντά, ποῖος πολὺ, ποῖος λίγο, εἶχαμε νοιώσει ἀπὸ τὴν παρουσία του. Καὶ εἶχαμε βεβαιωθεῖ πόσο συνυφασμένος ἦταν ὁ ἄνθρωπος μὲ τὸ ἔργο του, πόσο εἰλικρινεῖς ἦταν οἱ προθέσεις του, ἀκόμα καὶ οἱ φανατισμοὶ του. Ὁ ἄνθρωπος δὲν ἦταν κατώτερος ἀπὸ τὸ ἔργο του — μπορούμε, μάλιστα, νὰ ποῦμε πὼς ἡ προσωπικὴ του παρουσία εἶχε μιὰ αὐτοτέλεια, μὲ τὴν ἐννοια ὅτι θ' ἄρκοῦσε καὶ μόνη αὐτὴ ἡ παρουσία γιὰ ν' ἀφήσῃ ζωηρὲς ἐντυπώσεις ἢ προσωπικότητα του. Εὐφυής, ζωηρός, εὐχάριστος, τρυφερός, χαριτολόγος, διάνθιζε τὴν ὁμιλία του μὲ ἱστορικὴ ἢ φιλολογικὴ ἀναδρομή, συχνὰ μὲ στίχους καὶ ὠραῖα ἀνέκδοτα. Ἐπιγραμματικὲς του ἐκφράσεις καὶ σχήματα λόγου, λεκτικὲς πρωτοτυπίες, θὰ σχηματίζαν, ἂν ἦταν δυνατὸ νὰ συγκεντρωθοῦν, μιὰ ἐνδιαφέρουσα καὶ καλῆς ποιότητος συλλογὴ. Καὶ μαζί «ἦταν ἓνας καλὸς φίλος, ἓνας ἀπλὸς ἄνθρωπος, ποὺ δὲν ἔκανε διάκριση σὲ μικροὺς καὶ μεγάλους, καταδεχτικὸς κι εὐγενέστατος», ὅπως χαρακτηρίστηκε (Π. Καμμᾶς).

* Ἦταν ἀνήσυχος καὶ μαζί ἀνικανοποίητος. Τὰ ἐνδιαφέροντά του μετατοπιζόνταν ἢ τουλάχιστο νέα ἐνδιαφέροντα παραμέριζαν ὅπωςδὴποτε τὰ παλιὰ. Ἀλλὰ πάντα κέντρο βάρους καὶ πλαίσιο οἱ δύο του ἀγάπες, τὰ Δωδεκάνησα καὶ ἡ Βιβλιογραφία. Οἱ λαογραφικὲς καὶ ἱστορικὲς του ἐρευνες, οἱ πατριωτικοὶ ἀγῶνες, ἡ πολιτικὴ δράση, ἀλλὰ καὶ ἡ βιβλιογραφικὴ του θητεία ἔχουν βάση

τὰ Δωδεκάνησα — λειτουργοῦν γι' αὐτά. Μιὰ τέτοια ιδιοσυγκρασία, μὲ μεταπτώσεις ἐνδιαφερόντων, θὰ ὀδηγήσει πολλοὺς στὴ σκέψη ὅτι ὁ Μαυρὴς σπαταλήθηκε καὶ πὼς ἂν ἀφοσιωνόταν σ' ἓναν κλάδο θὰ ἔδινε σημαντικὸ ἔργο. Δὲν θὰ συμφωνήσουμε. Γιατὶ καὶ μὲ τὸν τρόπο ποὺ ἔδρασε, σφαιρικά, ἀθροιστικά, πρόσφερε πολλά. Δὲν θὰ ἦταν δυνατό νὰ δράσει διαφορετικά, ἐπειδὴ ἀκριβῶς εἶχε ιδιοσυγκρασία, μποροῦμε νὰ ποῦμε, ποιητική. Δὲν ξέρω ἂν ἔγραψε λογοτεχνικὰ κείμενα — καὶ μπορεῖ νὰ ἔχει γράψει. Ξέρω ὅμως, ὅτι τοῦ ἄρεσε πολὺ ἡ ποίηση, γνώριζε πολλοὺς, κυρίως Ἕλληνες ποιητές, ποὺ τοὺς ἀπάγγελλε μ' εὐαισθησία, καὶ οἱ ἀντιδράσεις του ἦταν συχνὰ ἀντιδράσεις ἐνὸς ποιητῆ. Αἰσθάνομαι πὼς, κοντὰ στὴ δημιουργικὴ του ἐργασία, οἱ καλύτερές του ὥρες θὰ ἦταν περιδιαβάσματα σὲ δρόμους μεγαλουπόλεων, ἐντρύφηση βιβλίων καὶ περιοδικῶν, ἀπαγγελία στίχων, εὐχάριστες καὶ ἀτέλειωτες συζητήσεις περὶ πατοὶ στὸ δάσος τῆς Πάρνηθας, φιλέρεσκη διάθεση ἀπὸ τὴν ἀγάπη καὶ τὸν θαυμασμό τῶν γύρω του καὶ ἰδιαίτερα τῶν γυναικῶν. "Ὅταν ἦταν βουλευτής, μοῦ ἔλεγε πὼς τὸ ξενοδοχεῖο τῆς «Μεγάλης Βρετανίας», ὅπου ἔμεινε τότε, ἦταν ὅ,τι τὸ καλύτερο μποροῦσε νὰ ὑπάρχει γι' αὐτὸν ὡς διαμονή. 'Οποιαδήποτε στιγμή, βγαίνοντας ἔξω, τοῦ ἦταν πολὺ εὐκόλο νὰ πάει στὴ Βουλὴ ἢ στὴν Πλατεία Συντάγματος, στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Βουλῆς γιὰ τὰ παλιὰ ἢ τὸ Βιβλιοπωλεῖο Ἐλευθερουδάκη γιὰ σύγχρονα βιβλία. Μέσα σ' αὐτὴ τὴν περιορισμένη ἔκταση μποροῦσε νὰ ζήσει, νὰ ἐντρυφήσει, νὰ δράσει, νὰ συγγράφει, νὰ ψυχαγωγηθεῖ.

Πολλὰ σχέδια, πολλὲς ιδέες, πολλὰ προγράμματα ἔμειναν ἡμιτελῆ, δεῖγμα καὶ τῆς μαχητικῆς του ιδιοσυγκρασίας καὶ τῆς ρομαντικῆς του ψυχосύνθεσης. Ἀπὸ τὰ ὅσα δὲν συμπλήρωσε στὸν βιβλιογραφικὸ τομέα — ἢ δὲν εἶχε θεωρήσει ὥριμα γιὰ παρουσίαση, μὲ τὸ πάθος τῆς ἀκρίβειας ποὺ χαρακτηρίζει ἓναν ἐπιστήμονα καὶ συνειδητὸ συλλέκτη — ὡς τὰ ὅσα θὰ μποροῦσε νὰ μᾶς προσφέρει, ἱστορικὰ καὶ ἄλλα, γιὰ τὰ Δωδεκάνησα (ἰδιαίτερα σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ στοὺς ἀγῶνες γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν νησιῶν).

Εἶχε λατρεῖα στὰ Δωδεκάνησα καὶ τὰ βιβλία, καθὼς εἶδαμε. 'Ο,τιδήποτε ἦταν σχετικὸ μὲ τὰ νησιὰ τ' ἀγκάλιαζε μὲ φανατικὴ προσήλωση. Καὶ ἡ συγκέντρωση, ἡ ἀναδίφηση βιβλίων ἦταν ἀπὸ μιὰ ἐποχὴ καὶ πέρα, τὸ πάθος του. Καὶ μετὰ τοὺς ἀγῶνες, μὲ τὸ πέρασμα τῶν χρόνων, τὰ ἐνδιαφερόντά του ἦταν ἀπὸ τὴ μιὰ τὰ βιβλία καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη, τώρα στερνά, ἀκόμα μιὰ καινούργια πηγὴ εὐχαρίστησης, ἡ φύση, μὲ ἐντοπισμὸ τὸ δάσος τῆς Πάρνηθας. Ἡ ἀναζήτησις τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος, δὲν εἶναι ἴσως ἄσχετη γιὰ τοὺς ἡλικιωμένους μὲ τὴν αἴσθησις τῆς ἀπώλειας τοῦ καιροῦ ποὺ ἔζησαν μακριὰ ἀπὸ τὴ φύση ἢ ἀκόμα καὶ μὲ τὴν ἐπικείμενη φυσικὴ ἐπιστροφὴ τους σ' αὐτήν.

Καὶ ἡ φυσικὴ αὐτὴ ἐπιστροφὴ συντελέστηκε ἓνα φθινοπωρινὸ πρῶινό. Λιγοστοὶ τὸν συνόδευσαν, μίλησαν μὲ συγκίνησις ὁ Παῦλος Σακελλαρίδης, ὁ Παναγιώτης Χριστόπουλος, ὁ Νίκος Ροδιάδης, δημοσιεύθηκαν κάποια ψη-

φίσματα στὸν τύπο, μερικοὶ ἔγραψαν θερμά, βέβαια, γι' αὐτόν, ὁ Παῦλος Παλαιολόγος, ὁ Ἰωάννης Θωμόπουλος, ὁ Νικόλαος Φορόπουλος, ὁ Γιάννης Μοσκόβης, ὁ Μανώλης Ἰωάννου, ἀσφαλῶς καὶ κάποιοι ἄλλοι. Ἀκολούθησε ἡ σιγή. Σὰν νὰ μὴν ἔφυγε ἀπὸ τὸν κόσμον αὐτό, ἀλλὰ στέκει σὲ κάποια δική του σιωπή, περιμένοντας τὴ μνήμη μας καὶ τὴν τιμὴ μας. Σὰ νὰ μὴν ὑπῆρξε ἐκεῖνος πού, ἀνάμεσα σὲ κορυφαίους Δωδεκανήσιους, ἀνθρώπους τῆς δράσης ἢ τῆς ἐπιστήμης, πού διέπρεψαν ὁ καθένας στὸν κλάδο του καὶ ἔφτασαν στὶς κορυφές, πρόσφερε συνολικὰ ὡς ἐπιστήμονας, ὡς πατριώτης-ἀγωνιστῆς καὶ ὡς παράγοντας τῆς Πολιτείας, ὅσα ἐλάχιστα.

Γιατί, ἀνεξάρτητα καὶ ἀπὸ τίς συγκρίσεις —πού δὲν ἔχουν ἄλλωστε καὶ νόημα— πρέπει ν' ἀναγνωρίσουμε, πῶς ὁ Νικόλαος Μαυρῆς, σοφός, θερμὸς πατριώτης, σὲ πολλὰ πρωτοπόρος, ἀγωνιστῆς ἀνυποχώρητος, μὲ μιὰ ἔνθετη ἀγάπη στὶς μικρὲς καὶ τίς μεγάλες Πατρίδες του (ἡ Κάσος, ἡ Δωδεκάνησος καὶ ἡ Ἑλλάδα, ἀποτελοῦσαν τίς ἴσες γωνίες ἐνὸς τριγώνου πού σφράγιζε τὴ φλογερὴ ἐθνικὴ συνείδησή του), βαθιὰ ἐθνιστῆς ἀλλὰ καὶ βαθιὰ δημοκράτης, μὲ ἀγάπη στὸν λαὸ καὶ τίς πηγές τοῦ λαοῦ, ζωντανὸς καὶ ἐμπνευσμένος, μὲ ἀναμφισβήτητα ἡγετικὰ προσόντα, μὲ δραστηριότητες πού ἀποτελοῦσαν συνεχεῖς προσφορές —στὴν πατρίδα του ἢ τίς ιδέες του καὶ τίς ἀγάπες του— μὲ ἀνιδιοτέλεια μνημειώδη, στέκει ὑπόδειγμα ἄνδρα «καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ», ἓνα πρότυπο σύγχρονου ἑλληνα πατριώτη καὶ διανοητῆ, ἀπὸ τὰ λίγα, ἀλίμονο, πού μποροῦν νὰ προβληθοῦν στὴ νεολαία μας.

